

УДК 177.72(092): 37(09)(477.53)

ВІКТОРІЯ ФІЛІПPOBИЧ
(Полтава)

ЖИТТЄBИЙ ШЛЯХ ТА КУЛЬТУРНО - ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИЗАВЕТИ МИЛОРАДОВИЧ

Розглянуто життєвий шлях та культурно-просвітницьку діяльність видатної української діячки, патріотки Єлизавети Іванівни Милорадович, охарактеризовано її участь у справах Полтавської Громади. Досліджено внесок Єлизавети Милорадович у розвиток освіти та шкільництва на Полтавщині.

Ключові слова: Єлизавета Милорадович, Громада, громадівський рух, недільні школи, просвітницька діяльність.

Єлизавета Іванівна Милорадович із роду Скоропадських була колоритною постаттю на громадсько-культурному тлі 60-70-х років ХІХ століття. Ця жінка зробила для Полтави, для української культури загалом стільки добра, що її ім'я, за словами Олександра Кониського, «житиме довіку на Україні-Руси» [5, с.34].

На сучасному етапі розвитку нашої держави, коли ми говоримо про відродження української культури, про освіту на основі рідної мови, про повернення до народних звичаїв і традицій, варто було б згадати, що за все це Є. Милорадович боролася ще у позаминулому столітті.

Рід Скоропадських дав Україні двох гетьманів та чимало активних діячів українського національного руху, тож за походженням Єлизавета Милорадович належала до української еліти. Вона була нащадком старовинних українських родів Маркевичів і Скоропадських (за батьком) і Тарновських (по матері), тіткою майбутнього українського гетьмана П. Скоропадського.

Народилась Єлизавета Іванівна у с. Качанівці Борзенського повіту Чернігівської губернії (тепер Ічнянський район, Чернігівської область). Дитинство і ранню молодість дівчина провела у Тростянці Прилуцького повіту, старовинному козацькому дворіщі батька [2, с.184].

У 1856 році Єлизавета Скоропадська стала дружиною багатого, вже обтяженого роками (старшого за неї на чверть століття) Лева Григоровича Милорадовича – українця сербського походження, героя воєн з Наполеоном, сина відомого українського історика Григорія Милорадовича [5, с.35].

Молода графиня Милорадович, вихована на традиціях милосердя і благодійництва, активно долучилася до участі у суспільному житті краю.

Подружжя сумісно володіло у Полтаві і Катеринославі 50 тисячами десятин землі. Улітку Єлизавета Іванівна проживала у своєму маєтку в Санжарах, а взимку – у Полтаві. Дім Милорадовичів у Полтаві славився своєю гостинністю, а згодом став (за словами сучасників) своєрідним «центром мистецтва», який відвідували відомі громадські та культурні діячі.

У родині з'явилося двоє дітей – донька Олександра та син Григорій. Однак у сімейному житті назривала криза. Хвороба і смерть маленької доньки Олександри (1852 р.) стали великою душевною трагедією для Єлизавети Іванівни. Вона їде у Тростянець і тривалий час живе там. У її щоденнику зберігся запис, що смерть Олександри розбила усі її надії і підірвала кохання до чоловіка. Є. Милорадович починає ще з більшою активністю цікавитися життям суспільства, щоб відволіктися від свого горя, зокрема, виявляє своє глибоке співчуття польському рухові, а також симпатію борцям за свободу в Угорщині (під час своєї подорожі Австрією у 1860 році). Однак вихована у душі поваги до українських традицій та звичаїв, вона, насамперед, по-своєму намагається підтримувати і відроджувати національну ідею, освіту, культуру [6, с.13].

Її яскрава особистість постає і з листів до своїх рідних та відомого російського композитора Модеста Мусоргського. Зокрема, він відзначав, що центром мистецтв у Полтаві є помешкання Єлизавети Милорадович – «симпатичной красавицы европейки, крупно образованной, передовой женщины» [5, с.39].

У 1879 році Єлизавета Іванівна овдовіла. На жаль, їй не судилося повною мірою відчувати сімейного щастя, чьому сприяли смерть малолітньої доньки і зневіра у власному чоловікові. Вона поклала великі надії та сподівання на старшого сина Григорія. Саме йому вона віддала усю свою безмежну любов і ніжність. Григорій служив у російській дипломатичній службі, а пізніше, у 1880-х роках, став аташе при російському посольстві у Парижі. Однак син не виправдав материнських сподівань. Париж вимагав грошей для розгульного життя. Григорій Львович просив їх у матері, суми з кожним разом ставали усе більшими. Ймовірно, що саме синова телеграма з вимогою 100000 франків і спричинила у 1890 році передчасну смерть його матері. А маєток більше, ніж як у 50 тисяч десятин, пішов на оплату синових боргів [11, с.7].

Саме тому І.Ф. Павловський, характеризуючи у своїй праці у 1907 році дворянські роди XIX століття, зазначає, що Лев Григорович Милорадович та його дружина Єлизавета Іванівна були дуже багатими поміщиками Полтавської губернії, однак «ныне ничего не осталось, все распродано» [7, с.240]. Єлизавета Іванівна Милорадович померла 27 березня 1890 року у віці 58 років. Поховали її у монастирі Воздвиження Чесного Хреста у Полтаві, поруч із чоловіком. Передчасна смерть Єлизавети Іванівни, спричинена серцевим нападом, викликала загальний жаль серед української громадськості. Величавий похорон і процесія, що проводжала покійну в останню путь, засвідчили великий авторитет і шану, якими користувалася Є. Милорадович у населення міста і не тільки.

У 1929 році історик Микола Гніп ще встиг зробити фото могил Милорадовичів для своєї монографії, яка готувалася до друку. А вже на початку 30-х років, у сумний період жорстокого погрому духовних цінностей, вчиненого комуністичним режимом, могили Милорадовичів були зрівняні з землею, а надгробки зникли невідомо куди [9, с.86].

Лише на початку 90-х років ХХ століття у приміському селі Вакуленці було випадково знайдено надмогильну дошку з ім'ям Є.І.Милорадович, котра, разом з багатьма іншими, слугувала фундаментом для сільської комори. Тепер мармурова плита з надмогильним написом знову повернули до монастиря, але встановили біля входу, бо справжнє місце поховання так і не вдалося віднайти.

Єлизавета Іванівна Милорадович, полтавська поміщиця, залишилась у пам'яті сучасників як непересічна особистість. Найголовнішим є те, що вона була відома як щира українка, яка задля справи національного відродження не шкодувала ні часу, ні багатства, ні сил, а інколи навіть мусила не зважати на свій суспільний статус і репутацію, адже Є.І. Милорадович була активною учасницею полтавської «Громади».

Ідеї громадівців надзвичайно захопили Єлисавету Милорадович – молоду аристократку, виховану в українофільській родині. Під впливом гуртка її національна свідомість проходить процес активного становлення. Єлизавета Іванівна стає покровителькою кожної громадсько-культурної акції, упроваджуваної в життя громадівцями. Фінансування громадівської діяльності теж здійснювалося переважно коштом Є. Милорадович. Її зв'язками, привілеями, що їх давало становище родовитої та можливої дворянки, громадівці широко користувалися при влаштуванні найскладніших своїх справ [8, с.7].

Необхідно зазначити, що у Полтаві Громада виникла наприкінці 1850-х – на початку 1860-х років. Відомо, що уже навесні 1862 року вона налічувала біля 60 активістів. Про час виникнення Полтавської Громади ми маємо свідчення її члена О.Я. Кониського, який у другому томі своєї монографії про Шевченка стверджує, що полтавська громада постала однією з перших, оскільки вона існувала вже у 1858 році [1, с.34].

Зусиллями громадівців у 1858 році у Полтаві було відкрито першу недільну школу, вслід за якою починають відкриватися й інші. Так, 24 квітня 1860 року відчинила свої двері чоловіча недільна школа, якою керували спочатку Стронін, а потім Любода. У квітні 1861 року виникла недільна школа на чолі з розпорядником Кониським, а у вересні 1861 і в січні 1862 року відкрилися дві жіночі школи, де розпорядницею була Милорадович [10, с.99].

Говорячи про помітну роль Єлисавети Іванівни у відкритті недільних шкіл, слід розуміти не лише її щедre фінансування діяльності цих закладів. Вона особисто брала участь у всіх цих освітніх процесах. Завдяки її солідному соціальному статусу (аристократка, землевласниця), вона за дорученням громадівців вела переговори з губернатором про надання дозволу на відкриття недільних шкіл. Взагалі її авторитет був неоціненним при вирішенні нагальних питань, які виникали у Громаді.

Про полтавську жіночу недільну школу, котра мала розпочати роботу, згадує Дмитро Пильчиков у своєму листі до Василя Белозерського від 1 серпня 1861 року: «В половине августа откроется женская воскресная школа. Распорядительница – Елизавета Ивановна Милорадовичева, единственная из наших барынь – в уровень нашему времени. Преподавательницы – ученицы высших классов женской гимназии и несколько городских девиц; учение также по-украински. Мы на эту школу возлагаем

много надежд – она будет иметь и материальные средства, и хорошее направление благодаря богатству и нравственным качествам госпожи Милорадовичевой» [3, с.162 - 163].

Єлизавета Іванівна Милорадович брала діяльну участь у відкритті недільних шкіл та забезпеченні учнів необхідними підручниками, адже вона виступала палкою поборницею рідної української мови у новостворених школах. Своїми щедрими пожертвами вона підтримувала українські видання та недільні школи, а також жіночу гімназію у Полтаві. Поблизу Полтави, у с. Рибцях, вона власним коштом заснувала початкову школу [4, с.12].

Окрім того, на власні кошти вона утримувала недільну дівочу школу у місті, змішану — у передмісті – Павленках, а також організовану Кониським і Томашевським щоденну хлоп'ячу (вечірню) школи. Їй самій подобалося ходити по школах, вчити дітлахів, співати з ними гуртом. Саме за допомогою активної діяльності Єлизавети Іванівни було організовано «Народну бібліотеку» (читальню), яка була досить популярною серед міського населення [5, с.36].

Єлизавета Милорадович опікувалася не лише відкриттям шкіл. Вона також створила жіноче товариство піклування про дітей-сиріт. На її кошти було відкрито дитячий будинок для немовлят-сиріт, а для хворих дітей Єлизавета Іванівна виділила окрему кімнату на власній дачі в Гожулах [9, с.84].

Значні субсидії від Є.І. Милорадович мали також перша жіноча гімназія та реальне училище у Полтаві. Зокрема, на користь останнього вона пожертвувала свій дім, де потім були квартири інспектора та директора училища. Саме про цей факт згадує І.Ф. Павловський у своїх працях, характеризуючи її меценатську діяльність і відверто захоплюючись цим учинком [7, с.240].

Окрім того, Є.І. Милорадович також була ідейним зачинателем багатьох заходів, організованих громадивцями, а також їх постійним активним учасником. Так, з наміром ідейного впливу на населення та з метою вшанування пам'яті Великого Кобзаря у травні 1861 року громадивці посадили дерево – живий пам'ятник Т.Г. Шевченкові. Однак тогочасний губернатор О. Волков, вбачаючи у цьому демонстрацію, хід містом заборонив, гадаючи, що без цього посадка дерева втратить усякий зміст. Проте 6 (18) травня 1861 року, за активної участі Є.І.Милорадович та інших представників полтавської Громади, у Полтаві, в саду Гуссона було організовано молебень і посаджено Дуб Шевченка. Дерево обгородили металевою огорожею, а на дощечці вирізьбили слова : «Твоя дума, твоя пісня не вмре, не загине» [10, с.101].

Зараз це дерево стоїть у парку Полтавського сільськогосподарського технікуму (колишній сад І. Гуссона), поруч із дорогою. Час та історія зробили це дерево живим пам'ятником тим, чийми руками воно було посаджене всупереч утискам і переслідуванням тогочасної влади. Пильний нагляд влади, виклики на допит до III відділення, осуд чи навіть відверті глузування з боку губернського панства не змогли зломити волю цієї відчайдушної, впевненої у собі та у своїх намірах жінки. Ідея національного відродження України була святою для Єлизавети Іванівни Милорадович.

Репресії, спрямовані проти українського національного життя, змусили багатьох українських діячів більше уваги звертати на Галичину, де були досить сприятливі умови для розвитку політичного життя. Сюди ж, на західноукраїнські землі, звернула свій погляд і Єлизавета Милорадович, надавши кошти на розвиток українського руху у Галичині, зокрема, на товариство «Просвіта» та журнал «Правда» [5, с.37].

Окрім того, у Галичині на цей час зародилася думка щодо заснування культурної організації, метою якої стало б поширення української нової наукової книги. Цю ідею на початку 70-х років XIX століття розвинув Д. Пильчиков, який запропонував закласти у Львові товариство, котре б дбало про розвиток українського письменства та, володіючи власною друкарнею, давало б змогу виходити у світ українським книжкам. А ці книжки, у свою чергу, могли б потрапляти на землі Наддніпрянської України [2, с.184].

Наукове товариство імені Тараса Шевченка (початкова назва – Товариство імені Шевченка) постало у Львові наприкінці 1873 року. Єлизавету Іванівну Милорадович не дарма називають фундаторкою цього товариства, адже саме вона пожертвувала 8 тис. карбованців (20 тис. австрійських срібних крон) на його заснування та закупівлю друкарні [11, с.7]. Згодом О. Кониський напише: «Без її великого дару не було б нашого Товариства на світі, принаймні не було б ще довгі роки. З зерна, посіяного щедрою рукою Єлизавети Іванівни, добродійки «Просвіти», зросло Товариство наше... і, головна річ, з'явився той ґрунт, на якому росте і зростатиме наше питоме дерево науки і письменства» [5, с.39].

Не полишала Єлизавета Іванівна і добродійну діяльність у Полтаві. З 1878 року і до кінця життя вона очолювала Добродійне товариство у Полтаві, якому відписала свою садибу з будинком і значний капітал. Взагалі, за словами сучасників, у 70-80-х роках XIX ст. у Полтаві не існувало такої благодійної організації, у якій би Єлизавета Іванівна не брала участі, адже усе своє свідоме життя вона присвятила підтримці національної ідеї та української освіти, що виявлялася у різноманітних формах. Її ім'я часто згадується серед полтавських меценатів другої половини XIX століття. Але вона не просто займалася благодійництвом. Уся діяльність Є. Милорадович підпорядковувалась певній меті. Цією метою було відродження української культури, поширення освіти серед населення його рідною мовою. Можливо, у неї були й більш далекоглядні плани, адже не дарма серед однодумців її називали Гетьманшею. Однак у тогочасних умовах ці плани не мали шансів на реалізацію.

Таким чином, Єлизавета Іванівна Милорадович належала до когорти тих українських діячів, котрі не вагаючись, самовіддано присвятили себе громадській діяльності. Усе її життя, вчинки, уподобання засвідчували глибоку неприязнь до існуючого ладу. Вона не приховувала своїх передових поглядів, чим досить часто шокувала місцеву еліту. Часто наштотувалась на нерозуміння, мовляв, чого їй багатій, розумній, гарній, ще потрібно від життя? А вона бажала лише одного – бачити українську землю незалежною, а людей вільними. Основним її прагненням було відродження національної самобутності українського народу, його споконвічних цінностей. У своїх щоденникових записках вона пояснює свої вчинки і поведінку як закономірність того, що була вихована у душі поваги і любові «до нашей дорогой Малороссии» [6, с.13].

Можна сказати, що Єлизавета Милорадович з її державницькими устремліннями була одним із останніх представників української козацької аристократії. Однак, на жаль, ім'я цієї щиросердечної меценатки, патріотки і просвітительки залишається мало кому відомим, навіть на Полтавщині.

Безперечно, Єлизавета Іванівна Милорадович-Скоропадська заслуговує на вдячну пам'ять усіх поколінь українців. Недарма свого часу О. Кониський написав своє звернення до пам'яті Є. Милорадович, яке закінчується такими словами: «Спасибі, мамо, спасибі на віки! Земля тобі пером!» [5, с.39].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. З історії громад на рубежі 1850-1860-х років / М. Антонович // Київська старовина. — 1998. — № 1-2. — С. 29 — 49.
2. Генік С. 150 видатних українців / С. Генік. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 235 с. — (Довідник).
3. Дудко В. Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Д. Пильчикова до В. Білозерського / В. Дудко // Київська старовина. — 1998. — № 1-2. — С. 155 — 178.
4. Наш рідний край / [Жук В.Н., Пустовіт Т.П., Фісун М.А., Ханко В.М.]. — Випуск 12. — Полтава, 1991. — 87 с. — (З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період).
5. Камінська К. Українка — націоналка / К. Камінська / Календар знаменних і пам'ятних дат. — 2007. — № 1. — С. 34 — 39.
6. Михайлова О. Гетьманша / О. Михайлова // Рыночная площадь. — 1995. — 24 февраля. — № 8. — С. 13.
7. Павловській И. Ф. К истории Полтавского дворянства (1802 — 1902). Том 2 / И. Ф. Павловській. — Полтава, 1907. — 303 с.
8. Розумний М. З історії краю полтавського: «Гетьманша» / М. Розумний // Криниця. — 1990. — № 4. — С. 7 — 8.
9. Ротач П. Від Яготина до Полтави. Тарас Шевченко і Полтавщина / П.Ротач. — Полтава: Верстка, 2002. — 260 с. (Серія «Тарас Шевченко і Полтавщина»).
10. Семергей Н. Освітня діяльність полтавських «громадівців» / Н. Семергей // Рідний край. — 2001. — № 1 (4). — С. 99 — 102.
11. Требіна Н. Та, що світло в темряву несла.. До 170-річчя від дня народження Єлизавети Милорадович / Н. Требіна // Полтавська думка. — 2002. — 24 січня. — № 3. — С. 7.

Викторія Філіппович

ЖИЗНЕННИЙ ПУТЬ И КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕЛИЗАВЕТЫ МИЛОРАДОВИЧ

Рассмотрен жизненный путь и культурно-просветительская деятельность выдающейся украинки, патриотки Елизаветы Ивановны Милорадович, охарактеризовано ее активное участие в делах Полтавской Громады. Исследован вклад Елизаветы Милорадович в развитие образования Полтавщины.

Ключевые слова: Елизавета Милорадович, Громада, громадское движение, воскресные школы, просветительская деятельность.

Viktoriya Filipovych

LIFE AND CULTURAL-ELUCIDATIVE ACTIVITY OF ELYZAVETA MYLORADOVYCH

Life and cultural-elucidative activity of prominent Ukrainian patriot which has devoted all her conscious life to the service to national idea — Elyzaveta Ivanivna Myloradovych — are examined, her active participation and types of activity in the matters of Poltava community are characterised. The contribution of Elyzaveta Myloradovych to the development of education in Poltava region is probed.

Keywords: Elyzaveta Myloradovych, community, civil activity, weekends-schools, elucidative activity.

Одержано 10.11.2009, рекомендовано до друку 20.11.2009 р.